

Daniel Kolak: Što je filozofija – otvoren pristup

Uvod u drugo izdanje (2015.)

Filozofija* ljudima predstavlja različite stvari.¹ Riječ označava i saži-
ma mnoge konotacije – antičku mudrost, duhovni uvid, mističnu obja-
vu, znanstvenu spoznaju, čudnu ezoteriju – da spomenemo same neke.
U svakodnevnom govoru često čujemo ljude kako govore: „Moja je fi-
lozofija u tome da...”, pri čemu sažmu svoja duboka vjerovanja ili uvjere-
nja, sliku svijeta, vrijednosti, ili čak samo mnijenja.

Sama riječ filozofija, kako se mi profesori filozofije nikad ne umo-
rimo ponavljati, vuče podrijetlo od starogrčkih riječi *philein* = voljeti i
sophia = mudrost, kako ju je skovao Sokrat, poznati atenski mudrac, ko-
ji je prvi samoga sebe nazvao filozofom, i doslovno znači *mudroljublje* ili
ljubav prema mudrosti. Sokrat je, ako je vjerovati onome što je o njemu
napisao njegov najpoznatiji učenik Platon, mudrost odredio vrlo ezote-
rično, tj. kao „znanje nepoznatog”.² Na opće oduševljenje svojih mlađih
prijatelja i na zgražanje političkih, vjerskih i odgojnih vlasti toga vreme-
na Sokrat je hodao unaokolo i propitivao sve o svemu toliko dugo dok to
više nitko, pa ni njegovi učenici nisu mogli trpjeti. Zbog problema koje
si je stvorio svojim načinom rada završio je na sudu pod optužbom da
„kvari mladež”, kako priča Platon, i osuđen je od strane svojih sugrađa-

*Ovaj tekst napisan je kao uvod za ovaj udžbenik. Zahvaljujemo profesoru Danielu Kolaku što je proučio naš udžbenik, za njegova, nadamo se, poboljšanja u ovom drugom izdanju i što je pristao napisati izvoran tekst uvoda. Studenti sad imaju priliku pročitati kako o filozofiji razmišlja jedan od svjetski poznatijih hrvatsko-američkih filozofa i time se uvjeriti da je ono čemu ih se ovdje podučava u filozofiji dobrim dijelom slično onome čemu se u ovom trenutku podučava studente filozofije diljem svijeta tijekom slušanja kolegija „Uvod u filozofiju”. Profesor Kolak je ravnatelj Liberalnih studija i profesor na Odjelu za filozofiju na Sveučilištu William Paterson u New Jerseyju. Autor je niza knjiga i članaka (<http://www.wpunj.edu/cohss/departments/philosophy/faculty/daniel-kolak.dot>). Zahvaljujemo profesoru Kolaku na suradnji i na ovom uvodu. (op. ur. B. J. i K. K.)

¹Ovaj uvod posvećujem Marie-Elise i Juri Zovku.

²Sokrat nije ništa napisao. Ono što imamo od Platona prijevodi su prijevoda prijevoda. Zamislite što će netko za 2000 godina misliti o današnjim filozofima na temelju toga što su danas zapisali i rekli studenti! Čak i kad mi živi filozofi odgovaramo jedni drugima, ponekad se ne razumijemo u potpunosti ni sasvim precizno i točno. Tako povijest filozofije uvijek treba biti uzeta u obzir s dozom opreza. Tek se nekoliko današnjih filozofa slaže oko toga što su mislili veliki filozofi povijesti, ili što su željeli kazati. Stalno nam nadolaze nove i nove interpretacije. To je još jedan razlog u prilog tome da trebate naučiti *misliti sami za sebe*.

na Atenjana za političku i vjersku subverziju, i to osuđen na smrt, pri čemu je kazna uključivala ispijanje otrova.

Što je dakle filozofija?

Mnogo različitih stvari mnogim različitim ljudima, da, pa čak i među nama današnjim profesionalnim filozofima – doktorima filozofije u području filozofije (naime, kratica *PhD* koju dobivaju svi doktori znanosti izvorno znači *doktor filozofije*, op. prev.) koji smo ovlašteni prakticirati tu još uvijek ezoteričnu i ništa manje subverzivnu³ aktivnost na sveučilištima – postoje mnoga različita razumijevanja filozofije i toga kako ju treba istraživati, prakticirati, razvijati itd. To znači da smo se obvezali tragati za mudrošću na inteligentan način s eklektičkim, dobro definiranim i sustavnim^{4,5,6} pristupom, čime se filozofija kao takva razlikuje od popularnog (neformalnog) pogleda i od drugih alternativnih stručnih (formalnih) opisa i to nazivam *otvoren pristup* filozofije i filozofiji. U tom *otvorenom pristupu* postoje različiti filozofski sustavi, koje nazivam filozofijama, koji se međusobno razlikuju prema svojim metafizikama (teorijama stvarnosti), epistemologijama (teorijama znanja) i etikama (teorijama morala), tj. prema onome što nazivam trima stupovima mudrosti. Tako bismo akademsku disciplinu i filozofiju kao znanost mogli definirati pod vidikom otvorenog pristupa kao studij, kritiku i/ili razvoj specifičnih filozofija⁷ od kojih se svaka sastoji od metafizike, epistemologije i etike.

Opći termin *metafizika* (engl. *metaphysics*), kao jedan od tri stupa filozofije, označava istraživanje, kritiku i/ili razvoj onoga što svakodnevno jednostavno i naivno nazivamo „stvarnošću”, ali što ćemo (ne tako jed-

³„Sva je znanost u biti subverzivna”, Freeman Dyson, fizičar, Institut za napredne studije Princeton, autor knjige „Disturbing the Universe”.

⁴Eklektik: od grčkog *eklektikos*, odabiranje onoga što se čini najbližim istini među mnogim stajalištima, odabacivanje jednog i isključive interpretacije, doktrine, ili metode.

⁵U matematici pojam se drži dobro definiranim kada je jednoznačno u odnosu prema skupu aksioma. Iako dosad još nitko nije postavio aksiome filozofije (još uvijek imaš priliku!), ono što držimo „dobro definiranim” nije toliko ambiciozno i označava definiranje ključnih termina uključno s terminom „definicija”.

⁶Sustav/sistem od grčkog, *systema*, *synistanai* povezati, dovesti u svezu, su-postaviti, kombinirati, skup neovisnih entiteta koji oblikuje međuovisnu cjelinu.

⁷Kao što u matematici opći pojam „topologija” označava istraživanje matematičkih struktura koje se nazivaju topologije (npr. one točkaka ili one u algebri), i kao što „geometrija” označava studij geometrija (npr. euklidovskih, riemannovskih, Lobačevskog-Bolyaia i sl.). Filozofije su najčešće imenovane prema njihovim utemeljiteljima, tj. aristotelizam, platonizam, kartezijanizam, kantizam itd. (Tako je i u slučaju religija: kršćanstvo, budizam itd.)

nostavno i ne toliko naivno) nazivati *teorijama stvarnosti* i što ćemo nazivati *metafizičkim* (engl. *metaphysic*). Ono *vaše* metafizičko je dakle *vaša* teorija stvarnosti ili zbilje. No, što mislimo pod riječju *teorija*?

Moglo bi biti zavodljivo pretpostaviti da teorija stvarnosti, ili metafizika, time što je *vaša*, kako je ujedno i *konstrukcija*. To svakako može biti slučaj. Ali tada je slično i s vašim mozgom, koljenima, noktima, očima itd. Vi niste konstruirali stanice svoga tijela, kostiju, živčane stanice itd. – hardver. Niti ste konstruirali um, jezik, pojmove itd. – softver. U kojem su dakle smislu dijelovi vašeg tijela i uma konstrukti? Vi (tj. svjesni mentalni entitet) kao takvi niste ih sagradili (vjerojatno ne znate ni najosnovnije stvari o manipuliranju genima). Možda je to učinio netko drugi – možda Bog? Kako god bilo, znamo barem to da nijedan vaš konstitutivni dio nije jednostavno emergirao ni iz čega, nego je bio precizno konstruiran od stane procesa izvan našeg nadzora.

Slično tome, kad kažemo da je *metafizičko* *vaša teorija stvarnosti*, trebamo imati na umu da je *vaše metafizičko* manje *vaše* nego što ste vi njegovi na način da ste (bili vi toga svjesni ili ne bili) zarobljeni u određenoj konkretnoj slici svijeta koja vam je prezentirana tijekom odgoja i odrastanja, a moguće i pod utjecajem određenih gena, iako tu puno toga nije jasno. Iako je izazovno pretpostaviti bez propitivanja kao bjelodano to da svi živimo u jednoj te istoj stvarnosti – da mora postojati samo jedna stvarnost – na koju postoje mnogi različiti pogledi, to je (barem za sada) *otvoreno metafizičko pitanje*, koje nema toliko veze s čudnovatošću svijeta/svjetova u kojem/kojima se nalazimo. Slično tome, naša filozofska gramatika (kako smo ovdje predložili) dopušta unutar filozofske aktivnosti metafizike i razvoj metafizike, tj. razvoj novih teorija stvarnosti, recimo, manje o mističnim moćima filozofije, a više o moćima filozofije da duboko promijeni naš pogled na nas same i na svijet/svjetove pomoću razvoja novih pojmova, koji na naš život imaju ništa manji utjecaj nego što ga imaju pojave novih oblika glazbe, umjetnosti i znanosti.

Velik dio rečenog o metafizici primjenjiv je također i na epistemologiju i etiku. Dakle, opći pojam epistemologije, kao jedan od tri stupa mudrosti, označava istraživanje, kritiku i/ili razvoj onoga što svakod-

neveno i naivno nazivamo „znanje”, ali što se (ne tako jednostavno i ne toliko naivno) naziva *teorijama spoznaje*, što se pak označava (na žalost istim tehničkim) terminom „epistemologija”.

Na isti način, opći pojam etika, kao jedan od tri stupa mudrosti, označava istraživanje, kritiku i/ili razvoj onoga što jednostavno i naivno nazivamo „moralnošću”, ali što ćemo (složenije i manje naivno) nazivati *teorijama moralnosti*, pri čemu se svaka pojedinačna teorija naziva „moral” (engl. *ethic*).

Definicija 1: Akademska disciplina filozofija jest studij, kritika i/ili razvoj raznih filozofija.
Definicija 2: Filozofija je sustav metafizike, epistemologije i etike.
Definicija 3: Filozofska disciplina metafizika jest studij, razvoj i kritika teorija stvarnosti.
Definicija 4: Metafizika je teorija stvarnosti.
Definicija 5: Filozofska disciplina epistemologija je studij, razvoj i kritika teorija znanja.
Definicija 6: Epistemologija je teorija spoznaje.
Definicija 7: Filozofska disciplina etike je studij, razvoj i kritika teorija moralnosti.
Definicija 8: Etika je teorija morala.

Tipično, aktivnost filozofije počinje analizom – rastavljanjem čega – a završava sintezom – sastavljanjem rastavljenog.⁸ Jedna od najvažnijih vrsta entiteta koje možemo proučavati jesu pojmovi.⁹ Naša najvažnija oruđa su pitanja, logika, argumenti, dijalozi i meditacije. Što su pojmovi može se opisati ako se kaže da su apstraktne ideje koje definiraju neku konkretnu kategoriju fenomena i njihovih odnosa. Kad u filozofiji definiramo termin, to ne činimo na čisto rječnički način, ili pružajući sinonime, nego stvari stoje tako da filozofska analiza osigurava definiciju u puno formalnijem smislu, tj. formulirajući nužne i dostatne uvjete, što je jedna od važnijih vještina koja se stječe studiranjem filozofije.

⁸Analiza doslovno znači *rastavi na sastavne dijelove*, a sinteza *konstruiranje čega iz sastavnih dijelova*.

⁹Također ćemo analizirati vjerovanja, percepcije, misli, emocije, teorije, vrijednosti itd., virtualno gotovo sve što ima bilo kakve sveze s načinom na koji mislimo o svom iskustvu, sebi samima i svijetu.

Uzmite u obzir, na primjer, svoj pojam *pravde*. Ono što vama znači pravda, nije samo hrpa riječi koja vam pomaže kad tvrdite da je krađa moralno neispravna. Vaš pojam pravde puno je potentniji od toga. Vaš pojam pravde oblikuje (oboji) vaše iskustvo na dinamičan način, utječući na to kako mislite i osjećate s obzirom na određene čine i događaje. Vaš pojam pravde može biti slab, ili snažan, manjkav, ili potpuno pogrešan; možete čak misliti da ne postoji takvo što kao što je „pravda”. Kako god bilo u vašem slučaju, to kako je taj pojam smješten u vašu cjelokupnu sliku sebe samih i svijeta ima i imat će utjecaj na to kako djelujete, živite i odabirete djelovati u raznim situacijama.

Vaš pojam pravde nije fiksiran i nepromjenjiv. Promišljanje o pojmovima kao što su pravda, stvarnost, istina, vrijednost, demokracija, Bog itd. – od kojih mnogi zahtijevaju razne revizije i ispravke – često može voditi do promjene toga kako razmišljate o sebi i svijetu te kakva imate iskustva sebe i svijeta!

Uzmimo drugi primjer: vaš pojam lijepog puno je više od same jezične definicije onoga što nalazite privlačnim ili odbojnim. Vaš pojam lijepog utječe na vaše djelovanje, važe želje i vaš *život*. Malo više tehnički rečeno, te na način koji dopušta popunjavanje važnim detaljima: *koncepti strukturiraju percepte* (pojmovno oblikuje osjetilno, op. prev.). Riječ *percept* odnosi se na pojedinačnu percepciju, primjerice na stolac, automobil, ljudsko biće, zalazak sunca, što god.

Kad kažemo da pojmovi imaju moć strukturiranja osjetilnoga, to znači da je osobit način na koji svatko od nas vidi stvari oko sebe pod utjecajem onoga iznutra, tj. pojmova koji upravljaju u pozadini, ponekad čak i nesvjesno. Zaista, a to biste mogli naučiti u filozofiji, pojmovi dinamično strukturiraju vaše iskustvo i rukovode vašim djelovanjem pomažući vam tumačiti (ili pogrešno tumačiti!) sebe same i svoj svijet i na taj način utječu na *vaše* djelovanje, *vaše* ciljeve i *vaše* iskustvo.

Imati filozofiju, značilo bi, dakle, imati (znate li to pri tome ili ne znate) metafiziku (stvarnost), epistemologiju (teoriju znanja) i etiku (teoriju morala). Iz rečenog slijedi da, čak i ako nikad niste previše razmišljali o tome, već imate filozofiju, čak i ako je tako ne nazivate!

Ništa od ovoga neće vam puno pomoći osim ako prethodno niste

upoznati s analizom i sintezom, ili ako ne znate što su apstraktne ideje, vjerovanja, pojmovi itd., ili što je teorija. Međutim, ovo vam govori da je filozofija, kako smo ju ovdje definirali, bilo da je dobra bilo loša, sofisticirana ili naivna, skup mentalnih disciplina/tehnika i skup mentalnih funkcija koje dinamički strukturiraju vaše iskustvo i rukovode vašim djelovanjem i tako vam pomažu ispravno ili pogrešno tumačiti sebe i svijet te time utječu na vaše djelovanje, ciljeve i iskustvo. Filozofija u tom smislu nije samo skup pojmova koji (poput procesora) formatiraju vaše mišljenje („procesor koji misli“) o sebi i svijetu te njihovo razumijevanje; filozofija je i „način života“. A svrha filozofije, pod vidikom ovdje izloženog eklektičkog otvorenog pristupa jest učenje kako promijeniti ili čak transformirati svoje mišljenje o sebi i svijetu te njihovo razumijevanje – vaš „način života“ u onoj mjeri da to možete učiniti ako i kada to odaberete.

Lekcija: Već imate svoju filozofiju.

Probudite se iz noćne more i kažete samima sebi: „Ah, drago mi je da ovo nije bilo stvarno!“ Ponekad kažete: „Nisam se zaista ljutio na tebe, samo sam se šalio.“ Kažete: „Baš me briga za novac, novac nije stvaran.“ Ili: „Jest! Novac je jedina zbiljska stvar na svijetu!“ Cijelo vrijeme razlikujete stvari koje znate od onih koje ne znate. Dobar dio vremena trošite na spoznavanje. Ciljevi koje ste si postavili utemeljeni su na slici onoga što vam je najvrednije. Mnoge stvari ne činite jer mislite da su pogrešne. Itd. Dakle, već imate način razmišljanja o stvarnosti, o znanju, o moralnosti – metafiziku, epistemologiju i etiku (engl. *ethic*), drugim riječima – svoju filozofiju! Možda to nije dobra filozofija, ali tu je, imate ju. Odakle vam?

Vjerojatno, ako ste poput ostalih prosječnih ljudi, niste stekli svoju filozofiju čitajući recimo Platona, Aristotela, meditirajući s Budom, proučavajući Descartesa i sl. Čak i ako ste netko tko voli ostati dugo budan i razmišljati o naravi i podrijetlu postojanja, o tome zna li itko bilo što, ima li život ikakva smisla itd., te ako postanete profesionalni filozof, ipak većina filozofa poput većine običnih ljudi svoju prvu filozofiju

ne stječe iz formalnih istraživanja, nego neformalno, nesustavno, pokupe ju usput koristeći naivan zdrav razum ili su kondicionirani autoritetima. U tom smislu već imate svoju filozofiju. Možemo ju nazvati „pučka filozofija”.¹⁰

Može se činiti kako nam sam svijet to čini, ali, što je podosta zanimljivo, svijet nam omogućuje i najvažnije oruđe za vlastito unaprjeđenje od naivne do snažnije filozofije: pitanja!

Kad smo bili djeca, postavljali smo pitanja od trenutka kad smo naučili govoriti. Tko nas je tome naučio? Nitko. Čuli smo ljude kako govore i to smo „pokupili”. Poput jezika, poput iskustva samog, oblikovanja osobnosti itd. *stav postavljanja pitanja* ili *pitalački stav* (engl. *the questioning attitude*) izvire iznutra. Poput tijela i uma, pitalački stav u početku je malen i postupno raste postajući sve profinjeniji: od što je ovo, što je ono i zašto je nebo plavo do odakle dolaze djeca, zašto postojim, što je svijet i što se zbiva s nama kad preminemo. Ako malo razmislite, uvidjet ćete da pitalački stav nije rezultat učenja ili kondicioniranja od strane autoriteta, nego se pojavljuje prirodno, iznutra, kao dio normalnog ljudskog razvoja. Kad smo bili djeca, taj pitalački stav bio je prirodan i snažan, praćen bijesnim čuđenjem, znatiželjom i težnjom k nepozнатom. Nikad ga nije bilo lako zadovoljiti i utišati. To možete verificirati sami za sebe tako što se možete družiti s djecom i pokušati odgovoriti na njihova pitanja. Čim im pružite jedan odgovor, oni već postavljaju novo pitanje i novo i novo toliko dugo dok više ne budete imali odgovor ili se više ne budete željeli igrati, ili oboje!

Kad smo bili djeca, svi smo bili filozofi. Neumorno smo postavljali pitanja o svemu i svakome tko nas je želio slušati, i što se dogodilo u međuvremenu? Umjesto otrova, dobili smo odgovore! Odgovore od roditelja, učitelja i svih vrsta autoriteta kojima smo vjerovali i koji su izgledali kao da znaju puno više nego što ćemo to mi ikada znati. Često su nam govorili ono što su vjerovali da je istina. Ali ne uvijek! Sjetimo se Djeda Božićnjaka. Nema tu posebne štete, naravno, jer nije moguće dje-

¹⁰Usporedi pučku fiziku. Kad svemirski brodovi u znanstveno-fantastičnim filmovima ostanu bez goriva, to je zato što to ljudi u publici, većina od kojih su nezalice s obzirom na drugi Newtonov zakon, očekuju, a pisci, čak i oni sofisticiraniji, obvezni su podilaziti najmanjem mogućem nazivniku i stoga se oslanjati na pučku fiziku.

tetu reći sve, a najmanje ono što još ne može shvatiti (npr. seks!). I tad kad su oni mislili da je istina to što nam govore, je li to zaista bila istina? Kako to znamo, ili još bolje, kako su to oni znali? Kako bismo odgovorili na ta pitanja, moramo razumjeti i naučiti koristiti oruđa koja su razvili filozofi, oruđa koja se koriste kako bismo se s takvim pitanjima uhvatili ukoštac.

Neka tehnička, vrlo sofisticirana oruđa koja su filozofi usavršili tijekom stoljeća koristit će vam ako ih naučite ispravno rabiti i mogu vam pomoći u teškim pitanjima: odgovarajući na njih naučit ćete misliti vrlo precizno, formulirati snažne argumente, precizna pitanja itd. ako imate na umu da je cijela svrha toga povezivanje odgovora s vlastitom djetinjom znatiželjom i čuđenjem nad svime što vas je brinulo i u svezi s čim su vas svojim odgovorima htjeli utišati. Poanta je u tome da pitalački stav ne morate naučiti ispočetka, nego je nešto s čim se morate ponovo povezati i usavršiti ga kako bi postao snažniji.

Mi profesionalni filozofi usmjeravamo se na pučke filozofije i njihove metode, zatim na formalne filozofije koje su razvili drugi filozofi i koje nose imena po svojim utemeljiteljima (npr. sokratska, kršćanska, hinduistička, budistička, platonistička, aristotelovska, kartezijanska, hjumovska, lokovska, kantovska itd.)¹¹ Gotovo svaki od navedenih filozofa razorio je (obrnulo, srušio, zbacio) neki aspekt pučke metafizike, pučke epistemologije i pučke etike. Razaranjem tih i drugih pučkih filozofija načinjen je prostor za formalne filozofije koje biste jednog dana mogli nazvati svojim.¹²

Drugim riječima, otvoreni pristup filozofiji oslanja se na neformalni i formalni pristup, osim što središnji fokus nije na filozofijama filozofa kao što su Platon, Aristotel, Descartes, Kant itd. kao cilj sam u sebi (iako ih treba proučavati i vrednovati), nego je naš središnji cilj *tvoja filozofija; filozofija tebe*. Mi analiziramo, kritiziramo i razvijamo pojmove, vjerovanja, teorije, pitanja i vrijednosti koje formatiraju *tvoje* mišljenje

¹¹Je li Isus, pa u tom smislu i Buda, bio filozof je otvoreno pitanje, ali u svakom slučaju postajali su i postoje mnogi izvanredni kršćanski i budistički filozofi.

¹²Iako biste trebali imati na umu, kao što ćemo na vrijeme istaknuti, da su različite verzije tih filozofija filozofi pokušali (u različitoj mjeri uspješno) razviti u suvislu i upotrebljivu filozofiju. Pitanje je debate je li itko od njih u tome uspio, osobno smatram da nije.

(i iskustvo) stvarnosti, *tvoje* mišljenje i potjeru za znanjem i *tvoje* razmišljanje o etici. Filozofi i njihove filozofije uglavnom služe kao nadomjesni vodiči prema stvarnom i najvažnijem filozofu na svijetu: tebi. To je dakle to. Što je filozofija? *Otvoren pristup*. Meni se čini simpatičnim.

S engleskog preveo: Kristijan Krkač

Predgovor drugom proširenom izdanju (2015.)

Borna Jalšenjak i Kristijan Krkač

„Ne možeš konstruirati oblake. I zato se budućnost o kojoj sanjaš nikad neće obistinuti.” (L. Wittgenstein, *Vermischte Bemerkungen*, 1998.:48, MS 125 2v, 4. 1. 1942.) „Filozofski bazen nema plićaka.” (P. F. Strawson, *Analiza i metafizika*, 1999.:vii)

Do ove godine (2015.), šest godina nakon prvog izdanja ovog *Uvoda u filozofiju* (2009.) ništa revolucionarno ni „značajno” nije se zbio u filozofiji pa se čitatelj može pitati čemu drugo izdanje. Nekoliko je razloga.

Prvi je razlog nasušna potreba za podučavanjem barem temeljaca kritičkog mišljenja, što u izostanku predmeta logike na studiju poslovne administracije spada u filozofiju. Tu potrebu odlučili smo zadovoljiti uvođenjem jednostavnih vježbi iz kritičkog mišljenja (uključujući najšturije ponavljanje osnova logike) i to je ujedno prvo proširenje knjige. Posljedica je tog proširenja i proširenje samog naslova, koji sad glasi *Uvod u filozofiju i kritičko mišljenje* (2015.). Kritičko mišljenje možda i jest nastalo izvorno u okrilju filozofije, uostalom kao i mnoge znanosti, ali odavno je postalo dio mnogih drugih znanosti, vještina i djelatnosti. Bez obzira na to što je u ovom izdanju kritičkog mišljenja manje od filozofije, ono je kao vještina podjednako važno za filozofiranje i poznavanje filozofskih pojmova, problema i rješenja i to su razlozi zašto smo proširili naslov. U protivnom, bilo bi pretenciozno danas svojata ti kritičko mišljenje kao vještinu koju mogu, znaju i trebaju podučavati samo filozofi u sklopu uvoda u filozofiju. Kritičkom mišljenju pristupilo se na način vježbi koje pokrivaju osnove logike i središnje teme kritičkog mišljenja; količina vježbi odgovara broju tjedana nastave filozofije po semestru na Zagrebačkoj školi ekonomije i managementa. Tekst

Kritičko mišljenje: vježbe i zadaci napisale su Petra Eterović, mag. phil. i Josipa Điri, bacc. phil.

Drugi je razlog taj što prvo izdanje, iako pokriva zasigurno temeljne filozofske discipline i dobar dio *genitivnih filozofija* (filozofija *nečega* ili *o nečemu*), ipak ne pokriva sve koje bi trebalo ako nastoji biti potpunije. Svjesni toga kako postoji puno suvremenih tema koje suvremena filozofija pokriva, napose u posljednje vrijeme vrlo zanimljiva područja popularne kulture kao što su filozofija humora, glazbe, športa, filma, pa čak i mobitela itd., odlučili smo zaobići spomenuta i prvo zadovoljiti važnije potrebe. Pri tome su dodana poglavlja: *Filozofija menadžmenta*, koje je napisao dr. sc. Borna Jalšenjak, *Etika u međunarodnim odnosima*, koje je napisao dr. sc. Stipe Buzar i *Kratak pregled hrvatske filozofije*, koje su napisali Petra Eterović, mag. phil., Antonija Jergovski, mag. phil. i izv. prof. dr. sc. Kristijan Krkač. Svjesni smo kako preostaje još dosta disciplina koje treba pokriti poglavljima, ali to ostavljamo za sljedeća izdanja.

Treći razlog je niz prigovora i pohvala koje je urednik prvog izdanja dobio u izvršnoj recenziji prvog izdanja Tomislava Reškovca (vidi Tomislav Reškovac: „Kristijan Krkač (ur.), Uvod u filozofiju, Zagreb: Mate d.o.o., 2009., 336 str.” u *Prolegomena*, 11(1), 2012:134-139). U ime odgovora recimo sljedeće. Ovdje treba spomenuti kako udžbenik iz uvoda u filozofiju ni na kojem studiju filozofije ne uvodi u filozofiju. Naime, studenta u filozofiju uvodi nastavnik, a ne udžbenik. Kad ne bi bilo tako, onda bi bez udžbenika *Uvod u filozofiju* bilo nemoguće bilo koga uvesti u filozofiju, a moguće je. No, možda je moguće i bez nastavnika, jer tko je u filozofiju Zapada uveo Talesa, za kojeg Aristotel kaže da je prvi filozof? Također, recenzentova razlika između *znati o filozofiji* i *znati filozofiju* vrlo je nejasna (nav. dj. str. 139.). Čini nam se da ona ima smisla koliko i znati o fizici i znati fiziku, pa čak i koliko i razlika znati o nogometu i znati igrati nogomet u smislu analogije sa *znati o filozofiji* i *znati filozofirati*. Kao što čovjek koji zna o matematici zna računati, tako i čovjek koji zna o filozofiji zna filozofirati. Samo zato što nema izvorni problem, argument, stav i sl., to ne znači da ne zna filozofirati. Nije jasno kako se nekoga podučava filozofiranju? Naime, svako razmišljanje o fi-

lozofskom problemu (koji je iznesen u udžbeniku), čitanje o njemu, rasprava i pisanje o njemu jest sama aktivnost, jest filozofiranje. Sasvim je drugo i ujedno klasično pitanje ono – je li uvod u filozofiju uopće moguć? Naime, nemoguće je ni sa kakvim uvodom uvesti u filozofiju bilo koga tko već ne filozofira, ali ako već filozofira, onda već jest u filozofiju, a nemoguće je uvesti u filozofiju nekoga tko već jest u filozofiji. Blaža formulacija toga pitanja jest – je li uvod u filozofiju uopće potreban, ali situacija je podjednako problematična. Ukratko, kako bi rekao Ludwig Wittgenstein i u ranijoj i u kasnijoj filozofiji, za koje se drži da su međusobno suprotne, da parafraziramo – *filozofija je aktivnost*.

Uz spomenutu recenziju, prvo izdanje počašćeno je spominjanjem i pozitivnim mišljenjem koje je iznio prof. dr. sc. Boran Berčić u predgovoru svog izvrsnog djela „Filozofija” u dva sveska (vidi Berčić B. „Filozofija”, Ibis grafika, Zagreb, 2012.), koje je temama, pristupom, dubinom analize i opsegom primjereno studentima filozofije. Ovaj udžbenik ne može, niti nastoji sustići navedeni prof. Berčića, ali čitatelje svakako upućujemo na njegov, jer se čini primjerenim kao međukorak prema izvornim tekstovima koji se u njemu spominju, prije svega jer sadrži vrlo pregledne analize pojmova i argumentacije u prilog i protiv raznih stajališta po pitanju središnjih filozofskih problema.

U svjetlu prigovora upućenih u recenziji, ali i iskustava iz nastave, a ne želeći zadirati u ponovno pisanje poglavlja, učinili smo sljedeće. Prvo smo proširili udžbenik još za neke teme, kao što je već spomenuto. Uvođenje novih poglavlja opravdano je njima samima. Uvođenje kritičkog mišljenja opravdano je potrebom dodatnog obrazovanja (i možda znači vježbu u „filozofiranju”). Uvođenje poglavlja o hrvatskoj filozofiji tu je zbog toga što su od prvog do ovog izdanja mnogi studenti za teme svojih eseja birali povijesno istaknute i suvremene hrvatske filozofe. No, kako su izvorni tekstovi hrvatskih filozofa dostupni, a također i uvodi, članci, čak i knjige o njima, pa i kratki pregledi hrvatske filozofije, ovo poglavlje pisano je u većoj mjeri na problemski, polemički i kritički način i na način poticanja na daljnje istraživanje na zadanoj razini i vrsti studija. Predajući o hrvatskoj filozofiji u sklopu kolegija „Croatian Studies” na ZŠEM-u autori poglavlja stekli su dojam da je međuna-

rodnim studentima koji upisuju taj kolegij posebno zanimljiva činjenica kako su znali mnoge detalje, ali nisu znali da se radi o hrvatskim filozofima, te kako bjelodano postoji velika razlika ne samo između percepcije hrvatskih filozofa u svijetu i kod nas nego i njihova utjecaja u svijetu i kod nas. Tu činjenicu i tu razliku koja je postojala u povijesti, ali postoji i danas, željeli smo umanjiti koliko nam dopušta okvir ovog udžbenika. To smo postigli time što smo pisanje uvoda prepustili hrvatsko-američkom filozofu Danielu Kolaku, poznatijem u svijetu nego u Hrvatskoj.

Konačno, četvrta je promjena podjela poglavlja na cjeline. Naime, broj poglavlja sad se povećao za četiri teksta, od kojih je jedan niz vježbi. Kako bismo izbjegli predug niz poglavlja, podijelili smo ih na tradicionalan način, tj. prvi dio pokriva discipline teorijske filozofije, a drugi dio discipline praktične i pojetičke filozofije.

Možda se nakon 2500 godina filozofije, barem one zapadne, a i puno više ako ubrojimo primjerice indijsku, azijske i afričke filozofije, ništa značajno nije promijenilo posljednjih šest godina, ali u svjetlu toga da se nama u samoj nastavi dosta toga promijenilo, a dobili smo i povratne informacije od barem 1000 studenata koji su gradivo učili između ostalog i prema prvom izdanju ovog udžbenika, promjene koje smo uveli i ovdje opisali činile su nam se nužnima, iako zasigurno ne i dostatnima, što ostavljamo za *povratak u budućnost*.

U Zagrebu 9. lipnja 2015.

B. J. i K. K.

Predgovor prvom izdanju (2009.)

Kristijan Krkač

„Glavni izvor našeg nerazumijevanja je to da nam upotreba naših riječi nije pregledna. – Našoj gramatici nedostaje preglednosti. Pregledni prikaz pruža razumijevanje koje se sastoji upravo u tome da vidimo sveze. Pojam preglednog prikaza za nas je od temeljnog značaja. On označava našu formu prikaza, način kako vidimo stvari...” (L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, 1998 §:122)

„Usvojiti horizont znači naučiti gledati dalje od onoga što je na dohvat ruke – ne kako to ne bismo gledali, nego kako bismo baš to vidjeli unutar veće cjeline i u istinitijem omjeru.” (H. G. Gadamer, *Wahrheit und Method*, 1979:305)

1. Čemu služi „uvod u filozofiju” studentu društvene znanosti?

Udžbenik pred vama, poštovani čitatelji, rezultat je zadovoljenja potrebe da se za studente (ZŠEM-a, ali i za studente nefilozofskih znanosti, napose društvenih) sastavi „uvod u filozofiju” za istoimeni obvezni kolegij koji se sluša tijekom prvog semestra studija. Kao višegodišnji nastavnici u srednjim školama, na filozofskim fakultetima i poslovnim školama znali smo koja je zadaća i što treba učiniti. Jedna od prvih bila je – sastaviti uvod u filozofiju za ekonomiste na način da ih se potakne na samostalno, kreativno i kritičko mišljenje u okviru ne samo društvenih, nego i humanističkih znanosti e kako bi usvojili širi vidik pomoću kojeg će moći promišljati ekonomiju ne samo „iznutra” nego i u širem društvenom, vrijednosnom i kulturnom kontekstu, tj. „izvana”, što se čini neizostavnom sposobnošću suvremenih uspješnih ekonomista, gospodarstvenika i poslovnih ljudi.

- Radi se o tome da se kod studenata potakne *osjetljivost* na humanističke, moralne i opće kulturne dimenzije poslovanja, a koja je *nužna za razumijevanje* poslovne etike kao sastavnog dijela uspješnog poslovanja. Naime, sasvim je jasno da poslovna etika bilo kao dio kurikuluma poslovnih škola ili prirodnih znanosti, pa čak i filozofije, predstavlja usamljenu temu

koja nema nikakve ili ima „vrlo udaljene i slabe” sveze s ostatkom studija te se od nje kao takve ni ne treba očekivati da relevantno utječe na moralnost budućih poslovnih ljudi kako to primjećuju mnogi profesori poslovne etike (među njima T. J. Donaldson i R. E. Freeman u svom klasiku *Business as a Humanity*). Ona dakako utječe, ali vrlo malo. Na kraju krajeva, kolegij poslovne etike postoji već više od dvadesetak godina na mnogim poslovnim školama i studijima poslovne etike u svijetu, a količina i težina nemoralnih radnji u poslovanju (od strane ljudi koji su slušali taj kolegij) nije ništa manja.

Dakako, u kontekstu postojanja cijelog niza uvoda u filozofiju na našem tržištu (uglavnom prevedenih, a ponešto i od hrvatskih autora) zadaća je bila pokušati uvesti u filozofiju putem temeljnih pojmova, poteškoća i njihovih raznovrsnih, nerijetko nespojivih rješenja, na način koji će uz poticaj na razmišljanje i kritičku raspravu biti pogodan i za studente ekonomije i menadžmenta (napose na ZŠEM-u čiji studenti, uz glavninu ekonomskih predmeta, slušaju i cijeli niz pravnih, društvenih neekonomskih i humanističkih predmeta kao što su pravo, sociologija, socijalna psihologija, novinarstvo, govorništvo, poslovna etika i korporacijska društvena odgovornost i sl.), što je način koji je u nas na žalost još uvijek podosta rijedak.

Još jedna od zadaća bila je metodički prilagoditi građu filozofije samoj nastavi i zbog toga smo u svim poglavljima rabili istu strukturu e kako bismo na određen način navikli studente na *kritičko argumentirano mišljenje* i isto takvu njihovu *samostalnu raspravu*. Sama struktura nije ništa novo, tj. sastoji se od:

- uvodnog dijela koji se sastoji od
 - određena filozofske discipline (primjerice estetika)
 - samog fenomena (primjerice lijepoga)
 - srodnih pojmova (umjetničko djelo, artefakt, estetski osjećaj, lijepo, ružno, kič i sl.)
 - navođenja klasičnih i suvremenih stajališta i poteškoća (primjerice teorije lijepog)
- zatim od glavnog dijela u kojem se formulira
 - neki standardan problem (najčešće u najjednostavnijoj inačici istoga)
 - njegova rješenja (u obliku pojašnjenja središnjih stajališta)
 - prigovori na ta rješenja
 - a ponekad i odgovori na te prigovore

- dok se završava
 - navođenjem dodatne literature, pritom navodeći štogod od klasičnih djela
 - pitanjima za ponavljanje čime student može samostalno provjeriti svoje znanje teme
 - i ponuđenim temama za seminarski rad (slušatelj kolegija je dakako slobodan odabrati i druge teme).
- Također svaki tekst sadrži i napomene o svezama pojedinih problema i rješenja s problemima i rješenjima u drugim poglavljima a koje su otisnute MALIM TISKANIM SLOVIMA KAO OVDJE).

Što se tiče usvajanja građe, ako student može odgovoriti na pitanja, samim je time svladao građu. Dakako, student je slobodan dodatno iznijeti i vlastito stajalište, argument ili prigovor, napose u svezi s nekim dijelom društvenih znanosti, ili uže ekonomskih disciplina, te ukoliko se odvažio na čitanje po vlastitom izboru.

Tema ima dakako više no što to satnica (od dva sata tjedno tijekom prvog semestra) dopušta, čime smo željeli dopustiti svakom predavaču slobodan izbor tema za nastavu u skladu s njezinim/njegovim interesima, ali i interesima studenata. Svako poglavlje moguće je predavati dva, tri ili pak četiri sata (ovisno o interesu studenata) na sljedeći način:

- uvodno predavanje o temi 1–2 sata (materijal za koje je dostupan ovdje kao tekst)
- rad na tekstu (predložen kao tema seminarskog rada) 1 sat
- rasprava (o primjeni teme ili samom tekstu) 1 sat.

Sve su teme podjednako pogodne za uvođenje u filozofiju iako razlikujemo stare, takoreći *klasične* teme kao što su ontološke, epistemološke, ili etičke od *suvremenijih* kao što su filozofija uma, filozofija jezika ili filozofija znanosti. Unatoč tome što nismo imali mnogo izbora u temama, ipak smo nastojali načelno podijeliti sve teme u: teorijske (poput epistemologije ili filozofije znanja), praktične (poput socijalne etike) i primijenjene (poput filozofije kulture). Ta podjela nije stroga jer se, primjerice, neka teorijska područja etike nalaze u praktičnom dijelu, a neka i u primijenjenom dijelu kako bi se istakle i teorijske poteškoće u praktičnoj i primijenjenoj filozofiji, dok se neki praktični problemi spo-

minju u teorijskom dijelu kako bi se istaklo suprotno. Isto tako, sam sadržaj pojedinih poglavlja iako nastoji pratiti standardna izlaganja dotičnih problema nerijetko je obojen stajalištem samog autora, dakako, gdje ga dotični ima u razvijenom obliku i voljan ga je iznijeti.

Što se tiče spominjanja filozofa i njihovih djela, oni i ona svakako se spominju u većini poglavlja, no naglasak nije stavljen na njihove izvorne tekstove. Ti su tekstovi predloženi u literaturi na kraju svakog poglavlja kao ključni i u tom svojstvu pogodni su za čitanje, raščlambu i komentiranje na nastavi te kao teme studentskog pismenog rada (seminarskog rada). Navode stoga reduciramo na jedan do dva navoda na početku većine poglavlja te gdjekoji služe za doticaj s izvornom mišlju pojedinog filozofa, te gdje koji u samome tekstu; ponekad se naprosto radi o šali. Podatke o ključnim filozofima, njihova izvorna djela i niz komentara, prikaza i uvoda ionako je vrlo lako naći na internetu ili u navedenoj bibliografiji. Ovdje treba spomenuti da ovaj udžbenik pretpostavlja kakvo-takvo poznavanje logike i filozofije na razini srednjoškolskog znanja (koje je na žalost nerijetko vrlo oskudno, a što se tiče filozofije uz to i ograničeno uglavnom poznavanjem samo povijesti filozofije, tj. barem desetak glavnih filozofa u povijesti, te štogod od njihovih tekstova, stavova i argumenata).

Slijedom ovih smjernica koje su bjelodano nužne s obzirom na ciljeve ovog udžbenika i kolegija kojem služi, te koje smo nastojali i slijediti, poštujući dakako stil svakog pojedinog autora, oblikovali smo uvod u filozofiju cilj kojega je da student

- usvoji način postavljanja i smišljanja problema
- traženja raznih (ponekad nespojivih) rješenja
- i samostalnog (kreativnog) razmišljanja
- te to nerijetko kroz cijeli niz prigovora i odgovora na prigovore (kritičko mišljenje).

Time će student steći naviku propitivanja stavova (kako vlastitih, tako i stavova drugih), odvagivanja razloga za i protiv istih, pa možda i smišljanja vlastitih argumenta te smještanja tema u širi kontekst. Uz to, nadamo se, steći će i određen pogled na svijet u kojem će sam svoj prvi predmet bavljenja, ekonomiju pa i širu društvenu zbilju, moći proma-

trati kao *povezanu* i *isprepletenu* s drugim područjima, moći će *vidjeti sveze* (Wittgenstein), *usvojiti horizont* (Gadamer, VIDI NAVODE NA POČETKU PREDGOVORA). Jednako je teška zadaća potaći studenta da *kritički* i *argumentirano* provjerava vlastite (ponekad *kreativne*) stavove (ili *dominantne* stavove svog okruženja, struke, kulture ili čak civilizacije) o svijetu, životu i svemu ostalome, da se navikne *otvoreno*, ponekad i *navinno*, upućivati snažne prigovore i odgovarati na njih bez da ikada prestane biti svjestan s koje intelektualne pozicije to čini.

Konačno, pitanja koja će se postavljati, bilo da su vrlo *apstraktna* i *teorijska* (ontološka o opstojnosti i naravi svijeta), bilo da su *praktična* (što je moralno ispravno u privatnom, društvenom ili javnom životu), bilo da su *primijenjena* (što je to politika, kultura, pravo i sl.) zahtijevat će vježbu koliko učeći sam sadržaj, toliko i vježbajući se postavljanju pitanja i odgovaranju na njih. To nas dovodi do nekog preliminarnog razumijevanja filozofije kao

- aktivnosti kritičkog promišljanja čovjeka, svijeta i svega ostalog, promišljanja koje će proizvesti odmak (*refleksiju*), ponekad i kritički odmak, te će student prihvatiti neki stav ili ga odbaciti temeljem određenih *razloga*, korigirati ga ili čak pokušati oblikovati nov osobni stav, a ne prihvatiti ga jer većina tako *misli*, jer on tako *osjeća*, jer mu se tako *čini* ili slično.

U tom svjetlu valja istaknuti da su filozofske poteškoće kao prvo vrlo apstraktne, no da su ipak određene time što se u nekom vremenu i nekoj kulturi drži važnom temom (biotehnologija, globalizacija, kloniranje, terorizam, zagađenje, održivi razvoj, kulturno osiromašenje i razne krize, da navedemo samo neke od suvremenih tema) ili pak time što se oduvijek držalo važnom temom (kao, primjerice, stvarnost ili prividnost svijeta, moralna ispravnost, mogućnost znanja, postojanje svetog, ljepota, smisao ljudskog života i slično) te na kraju da su filozofska rješenja, iako raznovrsna i nerijetko suprotna, ipak usporediva time što se razlozi za i protiv njih mogu međusobno sumjeriti kao poredbeno bolji ili lošiji, barem do neke mjere. To pak znači da filozofska poteškoća, tj. aktivnost, može imati oblik „pitanje – odgovor” (*dijaloški oblik*) pri čemu se mogu pružiti suprotni odgovori, zatim razlozi za te odgovore, pa prigovori na te razloge itd. (VIDI OVDJE PRIMJER).

DIJALOŠKI OBLIK

- Smith: Što je znanje?
Brown: Znanje je viđenje.
Smith: Što vidiš ovdje? (*pokazuje staklenku do pola ispunjenu vodom u koju je stavljen drveni štap*).
Brown: Vidim staklenku, vodu...
Smith: Dobro, dobro... kao ti izgleda štap?
Brown: Prelomljeno.
Smith: (*izvlači štap iz staklenke*) Gle čuda nije prelomljen, samo tako izgleda, dakle viđenje ne vodi znanju.
Brown: Ali zar, kada tvrdiš „gle čuda nije prelomljen“, ne pretpostavljaš da je znanje viđenje, tj. ono što želiš odbaciti?
Smith: Dobro, možda. Uzmimo drugi slučaj, znaš li da je $2 + 2 = 4$?
Brown: Znam?
Smith: Vidiš li da je $2 + 2 = 4$ kao što si vidio prelomljeni štap u staklenci?
Brown: Ne.
Smith: Dakle, Znanje nije viđenje.
Brown: Možda je znanje mišljenje!
...

No, može imati i oblik skupa od dvije–tri ili više tvrdnji za koje se drži da su pojedinačno točne temeljem određenih razloga ili pak neposredno, ali koje uzete zajedno nisu konzistentne (*problemski oblik*), čine proturječan skup, (VIDI PRIMJERICE PROBLEM ZLA U SVIJETU U POGLAVLJU TEODICEJA).

PROBLEMSKI OBLIK

- (1) Bog je apsolutno dobar.
- (2) Bog je svemoćan.
- (3) Zlo postoji.

Problem: jesu li (1), (2) i (3) konzistentne (logički doslijedne)?
(Je li moguće oblikovati konjunkciju tih propozicija)

- (4) Dobro je suprotno zlu. (*po definiciji*)
- (5) Ako (2), onda Bog koristi svoju svemoć.
- (6) (2)
- (7) Dakle, Bog koristi svoju svemoć.
- (8) Ako (7), onda Bog eliminira svo zlo.
- (9) (slijedi iz 5 i 6)
- (10) Dakle, Bog eliminira svo zlo.
- (11) Dakle, zlo ne postoji.
- (12) Ali, zlo postoji (3)
- (13) Dakle, propozicije (1–3) su inkonzistentne,

Moguća rješenja: potrebno je ili izmijeniti koju od njih ili naprosto odbaciti bilo propoziciju(3), bilo (1) i (2), tj. barem (1) ili (2).

Tada treba pokušati ostvariti konzistentnost tako da se izbaci jedna tvrdnja a to vodi do raznih stajališta i argumenata. Mnoga zdravorazumska uvjerenja ili mišljenja naprosto se temelje na pogrešnim zaključcima koji pak mogu imati razne oblike (VIDI POGLAVLJE FORMALNE METODE I ARGUMENTACIJA U FILOZOFIJI) u kojima nije sasvim lako vidjeti pogrešku jer se čine uvjerljivima, kao sljedeći primjer, i pokušajte obrazložiti zašto je ovaj zaključak bilo pogrešan, bilo točan (*promislite o znanju premisa i zaglavka, o razlici premisa i zaglavka, te o tome slijedi li zaglavak iz premisa*).

PROBLEMATIČAN ZAKLJUČAK

Chicago je zapadno od Berlina.
Tokio je zapadno od Chicaga.
Dakle, Tokio je zapadnije od Berlina nego Chicaga.
Dakle, Tokio je zapadno od Berlina.

Ovdje ćemo rabiti ove i druge metode s ciljem da se studente navikne razmišljati na metodički dosljedne, ali ipak različite načine.

- Ovaj je udžbenik pisan za studente ekonomije, dakle jedne društvene znanosti. U tom svjetlu, ali i u svjetlu činjenice da studenti tijekom osmog semestra slušaju kolegij Poslovna etika i CSR, teme su takve da je naglasak na praktičnoj filozofiji, napose etici, tj. općoj etici, primijenjenoj etici i etici struka i područja, jer ih se time potiče na moralnu osjetljivost i moralnu samodisciplinu u okviru danas vrlo složenog područja poslovne etike.

Nadamo se da smo ovim udžbenikom ostvarili barem naš temeljni cilj a to je kvalitetnije odvijanje nastave filozofije na navedeni način. U tom su svjetlu studentima predstavljena teža i apstraktnija područja filozofije koja, za čudo, nalaze primjenu ne samo u filozofiji ekonomije, nego i u samim disciplinama ekonomije i poslovanja. Stoga je knjiga implicitno podijeljena na dva dijela. Prvi se dio sastoji od uvoda u teže i teorijske discipline koje su:

- ontologija
- epistemologija
- teodiceja (tj. dio filozofije religije)

- filozofija znanosti (napose prirodnih znanosti)
- filozofija ekonomije (kao dio filozofije društvenih znanosti)
- filozofija uma
- filozofska antropologija
- filozofija umjetnosti
- filozofija jezika
- metaetika
- i metode argumentacije u filozofiji.

Drugi se dio sastoji od praktične i primijenjene filozofije, tj. od uvođa u teorijski lakše discipline, no životno bliže, a koje su:

- etika (poslovna etika)
 - socijalna i individualna (odnos prema društvu, upravljanje ljudskim potencijalima)
 - bioetika i ekoetika (odnos prema okolišu)
 - poslovna etika (primijenjena na sva područja poslovanja)
- i primijenjena filozofija
 - politike (odnos prema vlasti) i
 - kulture (odnos prema nasljeđu, umjetnosti i suvremenosti).

Ipak, knjiga se može čitati na razne načine što znači da ni jedno poglavlje ne pretpostavlja čitanje ni jednog drugog, a ako postoji sveza, ona je naznačena kao što smo napomenuli UNAKRSNIM REFERIRANJEM NA DRUGA POGLAVLJA. Prvi je i očiti način čitati ju od početka prema kraju. Tako bi to činili filozofi skloni teškim apstraktnim poteškoćama. No, ako je netko sklon praktičnim i životnim poteškoćama može započeti od primjerice etičkih poglavlja, koja će voditi poglavljima o kulturi, umjetnosti i antropologiji, te na kraju i do teških apstraktnih tema s početka knjige.

Ovaj je udžbenik pisan s jasnom namjerom da ga se s godinama osuvremenjuje, poboljšava i time učini djelotvornijim za navedene svrhe. Nadamo se da će budući autori i urednici, ukoliko drže da je ovo moguće, nastaviti raditi u tom smjeru ili pak u nekom boljem koji nama trenutno nije razvidan (primjerice, dodati nova poglavlja). U tom svjetlu, predajemo čitateljstvu ovaj udžbenik na provjeru jer na kraju njegova vrijednost može biti mjerena jedino njegovim „udžbeničkim”

učinkom na same studente, njihovim uspjehom tijekom studija i nakon njega ako na njih utječe tako da barem malo promijene (možda i unaprijede) svoj način promatranja i promišljanja svijeta oko sebe, drugih i sebe samih, pa samim time i svoj način života u kulturi kojoj pripadaju, jer kako piše L. Wittgenstein u *Raznolikim napomenama (Culture and Value, 2002:8–9, [1930])*:

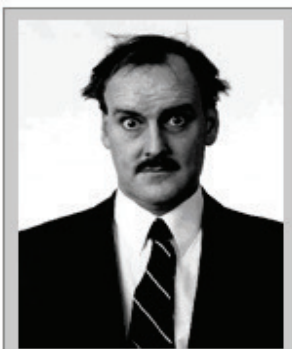
- „Kultura je kao velika organizacija koja svakom svom članu pripisuje mjesto na kojem može raditi u duhu cjeline, a njegova snaga može s nekim pravom biti mjerena njegovim uspjehom na način na koji je uspjeh dan u okviru cjeline.”

2. Što je filozofija?

Predodžba o filozofiji koju velika većina gimnazijalaca donosi na studij nerijetko je ona o nekom čudnom, nepraktičnom, teškom, prevažnom i vlastitom prošlošću i poviješću opterećenom području. Usprkos, unatoč i nasuprot iznimkama tu istu veliku većinu uvjeravamo da tome ipak nije tako. Filozofija je možda čudna i pomalo „teška”, ali zasi-

gurno je praktična, primjenjiva i zabavna o čemu može svjedočiti sljedeći navod. Započnimo stoga jednom pričom o filozofima od strane nefilozofa, točnije *komičara*. Što rade (američki) filozofi, pita se John Cleese (vidi fotografiju lijevo te istog gospodina dolje, koji se proslavio serijalom „Leteći cirkus Montyja Pythona”, u društvu Rowana Atkinsona koji se proslavio serijalima „Crna guja” i „Mr. Bean”) i odgovara:

„Iznenadjući je rezultat najnovijeg istraživanja da najčešće pitanje američkih filozofa nije: – Koji je smisao života?, niti: – Ako drvo padne u šumi, a nitko to ne čuje, itd. itd.?, nego: – Što je to što filozofi zaista rade? Odgovor je: – Zaista mnogo. Američki filozofi rade u korporacijama, sindikatima, bolnicama. Dakako, uz to oni svakodnevno potiču i provokiraju mišljenje kod učenika i studenata na tisućama

John Cleese (*čuđenje je početak filozofije*)

John Cleese i Rowan Atkinson tijekom provoda.

koledža, sveučilišta i škola. Gdje god bili, oni postavljaju pitanja koja vaš život mogu učiniti bogatijim i ispunjenijim. Uzgred budi rečeno, pazite s onim padajućim stablima, osim ako, dakako, niste u šumi.”

(nadamo se da primjećujete tipičan britanski cinizam s obzirom na američke filozofe). Dakle, filozofija očito može biti zabavna (vidi primjericu džepnu knjižicu J. Hankinsona „Filozofija” u biblioteci „Blefsikon” ili pak „The Philosophers’ Football Match” (ili isto pod „International Philosophy”), na www.youtube.com/watch?v=d7Zg8P0z3M&featu=related). No je li zaista prevažna? Zasigurno u današnjim društvima, kulturama i civilizacijama nije prevažna, a i pitanje koliko je uopće važna. *A propos* relevantnosti filozofije za život i društvo H. M. Enzensberger kaže nešto što valja imati na umu ako se upuštamo u studij filozofije.

- „Prastare fantazije o svemoći tako su pronašle novo utočište u sustavu znanosti [primjericu fizika, biologija, op. ur.]. Pritom se nikako ne radi o ukupnosti znanstvene produkcije. Sve se jasnije ocrtava hegemonistički položaj sve manjeg broja znanstvenih disciplina, onih koje raspolažu odlučujućim resursima, poput novca i medijske pažnje, dok druge [...] poput teologije [...] a nažalost i filozofije – igraju samo marginalnu ulogu. Njih se trpi, čak i cijeni, upravo zbog bezazlenosti koju im pripisuj[u] država i gospodarstvo. Utopijska se obećanja od njih u takvoj situaciji doista ne mogu očekivati.” (*Der Spiegel*, prenosi: *Vjesnik*, 5. lipnja 2001.)

„Nešto se mora predavati kao temelj” piše L. Wittgenstein (u djelcu *O izvjesnosti*). Ovdje se nešto svakako i predaje *kao* temelj, ali to ne znači da to samim time zaista i *jest* temelj. Ovdje se stoga nešto predaje *kaoda-je-temeljno* u smislu da je temeljno za ulaženje u filozofiju, ali ne kao da je temelj same filozofije. Ovo, dakle, nisu *temelji filozofije*, nego ono što se mora predavati i usvojiti „kao temelj” da bi bilo moguće ući u filozofiju ili naprosto *filozofirati*. To – ima li filozofija ikakvog temelja predstavlja važno i teško filozofsko pitanje, ali o tome je bolje raspravljati nakon što se dotaknu barem neki temeljni problemi filozofije. Drugim riječima, valja pokušati razmišljati o sličnostima i razlikama između uvoda u npr. anatomiju, genetiku, strojarstvo, matematičku analizu i uvoda u filozofiju, ali i o razlikama i sličnostima između raznih uvoda u filozofiju.

S druge strane, „Filozofski bazen nema plićaka” piše P. F. Strawson (u knjizi *Analiza i metafizika*). To uglavnom znači da su filozofski pro-

blemi vrlo duboki i da ne postoji lak način da se do te dubine i složenosti stigne prečacem. Ipak, to ne znači da u ovakvom predavanju temeljnog ne trebamo težiti jasnoći, preglednosti, čitljivosti i korisnosti za čitatelja i/ili slušatelja. Ako ne bismo vjerovali u mogućnost postizanja tog cilja i našu sposobnost da ga barem djelomično ostvarimo, ovakvog se posla nikada ne bismo prihvatili. Filozofiju ćemo za sada i iz perspektive nekoga tko ne samo da uglavnom ne zna što je filozofija (možda je ponešto čuo ukoliko je u školi imao predmet *filozofija*), nego povrh toga o njoj ima predrasuda i za nju nikakvih interesa, pokušati definirati opisno. Filozofiranje je nešto bitno nejasno i niz nejasnih postupaka filozofa koji su vrlo nesretni *općim* kao skupom *konkretnih stanja* oko sebe i koji tim postupcima nastoje donijeti neku promjenu. Nikome od njih nije u stvari sasvim jasno što čini tako dugo dok to ne počne činiti, a nakon što prestane to činiti, ako to uopće može, tj. ako može živjeti *razborito*, onda također nije jasno što je to cijelo vrijeme činio, niti koje su posljedice tog ili tih čina, pa makar oni bili čisto intelektualno-misaone naravi. Ovdje ne smjeramo na *ljudsku glupost* ili slabo pamćenje kao uvjet mogućnosti filozofiranja ili nešto slično, nego na filozofiju kao *samoodgoj ili odgoj za odrasle* (S. Cavell).

Svakako, krucijalna stvar u filozofiji nisu ni filozofski pojmovi, ni problemi filozofije, ni povijest filozofije, nego filozofi sami, ali opet ne kao *čuvare racionalnosti ili opće razboritosti* usklađene sa suvremenim i trenutnim *common-senseom*, nego prije kao obični ljudi koji su zainteresirani za vođenje jednog bitno neodređenog, neodredivog, kritičkog, analizirajućeg i povezujućeg dijaloga o bilo čemu s ciljem postizanja *jasnoće i preglednosti* o stvari u pitanju. Uvijek će postojati područje koje valja istražiti e kako bi se o nekoj stvari u svezi s tim područjem moglo započeti kvalitetno filozofirati. U tom smislu sve što nije filozofija jest bitno nekritičko i dogmatsko, dok je filozofija kritička i samokritička, što jednostavnije govoreći znači *da joj ništa nije sveto, pa niti ona sama, pa niti kritika sama...*

No ne treba polagati previše nade u *filozofiju kao kritiku*. Ona je ipak jedna opisujuća i/ili pojašnjavaćka aktivnost kojom se zadovoljava jedna, važna ljudska potreba, potreba za mentalnom rekreacijom

koja se može shvatiti ozbiljno ili neozbiljno, ali bez obzira na to kako se shvati svakom se čovjeku ponekad u životu ukaže potreba za takvom aktivnošću. Sve poteškoće i pitanja u takvim situacijama mogu se svesti na nekoliko temeljnih pitanja, a odgovore na njih pružaju temeljne filozofske discipline ili područja:

Filozofska disciplina	Pitanje	Primjena u ekonomiji i gospodarstvu
Ontologija ili filozofija o onome čega ima ukoliko toga ima	Što postoji?	Primjerice sutrašnji dobitak danas ne postoji, radi se naprosto o klađenju na budući dobitak, općoj vjeri u „bolje sutra“ koje donosi profit (temeljem osjećaja, sreće, vjerojatnosti...), počiva li vjera u tržište na nečemu čega nema?
Epistemologija ili filozofija znanja	Što se može znati?	Kako se može znati budući događaj ili proces, primjerice razvoj situacije na tržištu, postoje li ekonomske zakonitosti i kakav je njihov odnos prema konkretnim (ne)prilikama?
Etika ili filozofija morala	Što treba činiti?	Može li se poslovati profitabilno, unutar zakonskih okvira i etičkih normi (etike struke i društvene odgovornosti) istovremeno, te ako se može, koja su to etička načela koja su dio te cjeline?

U takvim je situacijama razumno i nadasve razborito pokušati zadovoljiti tu potrebu. Ponekim se ljudima to čini vrlo zanimljivim i u tom slučaju oni ponekad postanu profesionalni filozofi i pomažu drugima da se snađu pri ulasku, učenju filozofiranju i izlasku iz filozofije.

Filozof kao čovjek ipak je uvijek bio neka vrsta *prosvjetitelja* uz to što je ponekad, ako ne i redovito, bio sputan nekim drugim aktivnostima koje uključuju od politike, vladanja (što je na sreću rijedak primjer u povijesti jer su učinci bili uglavnom katastrofalni), preko teologije (srednji vijek), znanosti (novi vijek), pa sve do umjetnosti, bavljenja raznim obrtima i najobičnijeg besposličarenja (npr. Diogen iz Sinope između ostalog poznat je i po tome što si je kada su ga prodavali kao roba oko vrata navodno objesio natpis „Kupite si gospodara“). To je važno za uočiti, naime autentična filozofija uvijek je po naravi „prosvjetiteljska“. Prosvjetiteljska ovdje izjednačavam s „revolucionarna“ rabeći te izraze u onom značenju u kojem su ih rado koristili K. R. Popper (u svojim čestim ekskursima na Kantov tekst „Odgovor na pitanje: Što je prosvjetiteljstvo?“), T. S. Kuhn (u djelu *Struktura znanstvenih revolucija*), no prije svih P. K. Feyerabend (napose u djelu *Science in Free Society*), dakle u smislu „revoltirana“.

Filozofija je *aktivnost*, značajno nas je upozoravao Wittgenstein i to prije svega aktivnost *promatranja* i *opisivanja* (ZA MORFOLOŠKU METODU U FILOZOFIJI VIDI POGLAVLJE FILOZOFIJA JEZIKA). Naime, time zasigurno nije želio reći samo to da je sva bit filozofije u *filozofiranju*, ali daleko od toga da nije slijedio jedan sokratski ideal filozofije kao filozofiranja, te filozofiranja kao racionalne kritičke rasprave, koja, poput Sokratovih rasprava, ima otvoren svršetak na mjesto kojeg dolazi vlastiti trud čitatelja ili sugovornika u filozofskom dijalogu. Biti filozof ne znači samo biti filozof po *profesiji*, nego i filozof po *vokaciji*, inače je filozof puki promatrač ili, u boljem slučaju, poznavatelj, ali nikada sudionik, a još manje sudionik sposoban za *kritički odmak* (refleksiju).

No postoji i poteškoća sa samim *uvođenjem u filozofiju* (i ovo je još jedna forma čudnog filozofskog argumenta).

- Naime, ako nekoga želimo uvesti u filozofiju, on već unaprijed mora znati što je filozofija, a ako to zna, ne može ga se ni uvesti u filozofiranje. Ako pak svi već filozofiramo, uvod je besmislen. No, ako taj ne zna što je filozofija, mi ga nikada nećemo uvesti u filozofiranje koliko god mu govorili o tome što je filozofija, čime se bavi, koje su joj metode, problemi, rješenja, povijest, aktualni trenutak itd.

Stoga, nemoguće je nekoga uvesti u filozofiju i samo je postojanje uvoda podosta problematično.

No uvoda u filozofiju ima mnogo i to već od samih početaka filozofije i njihovo proučavanje ostavlja traga na čitatelje. Aristotelov je *Nagovor na filozofiju* možda jedan od prvih sačuvanih uvoda. Što se tiče našeg naslijeđa pisanja *dobrih* uvoda u filozofiju možemo reći da ga nema ili je pak vrlo oskudno. Uopće, naš prvi uvod u filozofiju, koliko je nama poznato, jest onaj Frana T. Andrijevića (1490.-1571.) pod naslovom *Treba li filozofirati*, a koji govori o vrijednosti bavljenja filozofijom na putu dosezanja vrline.

Konačno, određene preliminarne stavove o naravi filozofije možemo ovdje navesti, ali samo u svrhu razmišljanja o njima na način poticaja čitatelju da sada pokuša odgovoriti, pa zatim ponovno nakon što prouči cijeli ovaj uvod (ovdje napominjem da su ovdje izrečeni stavovi urednika, ali ne i autora tekstova).

- Filozofija u sebi povezuje znanstvenost prirodnih znanosti (prema svojoj promatračkoj, opisivačkoj i ponekad objašnjavačkoj naravi), općenitost strukturalnih i formalnih znanosti (u svojoj apstraktnosti i logičkoj strukturi argumentiranja), kreativnost umjetnosti i životnu primjenjivost (svoju praktičnu primjenjivost barem kroz praktične discipline kao što su etika, politika, retorika itd.) i sve to zajedno čini njezinu specifičnost, a to uglavnom znači da je nespecifična, apstraktna, ali primjenjiva na svakodnevni život (napose kao etika).

Dakle, sve može biti predmetom filozofije.

- Stoga bi filozofiranje bilo dovoljno racionalno (opisujuće, analizirajuće, povezujuće, argumentativno), kritičko, općenito i kreativno razmišljanje o bilo čemu.

Unatoč određenja o *bilo čemu*, postoje tradicionalne poteškoće filozofije kao što su već spomenute znanje, opstojnost i moralna ispravnost, ali i mnoge druge kojima se bavimo u okviru različitih područja kao što su primijenjene etike, metaetika, filozofija umjetnosti (estetika), uma, jezika, znanosti, politike, prava, kulture, povijesti. Riječ *općenito* znači da je filozofija filozofiranje o spomenutim i inim temama, ali u najapstraktnijem obliku, a u konkretnijim oblicima samo ako su ovisni o tom najapstraktnijem.

To dakle znači da je filozofija filozofiranje (na navedeni način) o bilo čemu u najapstraktnijoj mjeri pod što je više moguće vidika (od kojih smo neke naveli), pri čemu su vidici pojmovne analize i *kriteriološki vidici* središnji vidici (dakle navođenje nužnih i dostatnih uvjeta za nešto, npr. *znanje je istinito opravdano vjerovanje*). Dakle, filozofirati o *bilo-čemu* znači to *bilo-što* pojmovno analizirati i kriteriološki istražiti što znači odrediti kriterij za *biti-to* (tj. ono što se istražuje). Filozofija svoju analizu izvršava nad sličnim predmetima kao znanosti, umjetnosti, religije ili ideologije, ali na specifičan način. Takav način ostale znanosti, tehnike, umjetnosti, religije i ideologije moraju zanemariti kao irelevantan da bi se uopće mogle ostvariti kao one same. Dakle, cilj filozofiranja može biti i razrješavanje teških apstraktnih teoretskih pitanja (ontologija), ali i odgovaranje na vrlo konkretna praktična pitanja (etika), ali ina pitanja koja mogu biti i teorijska i praktična (epistemologija, filozofija politike, prava, ekonomije).

A *propos* odvijanja same filozofske aktivnosti, postoje filozofi skloni stajalištu i praksi filozofiranja isključivo kao javne stručne rasprave. Oni vjeruju da filozofija postoji samo dok se filozofira, a filozofira se samo onda kada se vodi *filozofski dijalog ili polilog*. Filozofiranje se uvijek zbiva u umu i umska je aktivnost. Unatoč tome što se filozofija zbiva u umu i unatoč tome što filozofi svoja djela pišu u samoći uglavnom izvan znanstvene zajednice, tim djelima ipak prethodi i nakon njih slijedi *filozofski život* (područje koje se naziva *sociologijom filozofije*). Filozofski je život krucijalan za filozofiranje jer on nije samo prostor u kojem se neki argument, analiza ili kritika javno izgovaraju ili sučeljavaju s drugim argumentom, dakle mjesto upoznavanja s *novostima* i kritika tih *novosti*, nego i mjesto konstruktivnog unapređujućeg dijaloga, filozofskog dijaloga unutar kojeg se filozofija može započeti i dovršiti bez da ikada bude trajno sačuvana, bilo kao zapis, bilo kao podatak u pamćenju sudionika. Bez takvog oblika filozofiranja ili tog *kulturnog prostora* u kojem se filozofiranje proizvodi, filozofije dobrim dijelom ne bi bilo. To stajalište kaže:

- da filozofija *nije elitna zabava* specifično nastrojenih intelektualaca o kojoj drugi ne znaju ništa, *niti jednostavna razbibriga* svakog razumnog čovjeka koji se zanima za filozofska pitanja, nego u stvari *jedna humanistička znanost*, pa čak *vještina* i *umjetnost*, koja je poput svake druge dostupna svakom normalnom čovjeku koji ima interesa, volje, sklonosti, vremena (pa čak i malo dara) za bavljenje filozofskim pitanjima i traženjem filozofskih rješenja na ta pitanja.

Onome što smo spomenuli s obzirom na razbijanje predrasuda o filozofiji treba pridodati i sljedeće: filozofija nije *puko filozofiranje* kao sasvim besmislena aktivnost, beskorisno *trabunjanje*, što sugerira uvriježena predrasuda i često mišljenje nestručnjaka ili naprosto onih koji ne simpatiziraju filozofiju ili humanističke znanosti načelno.

Ipak, *kritika* kao središnja točka naravi filozofije, uz njezinu *općenitost* i tendenciju *jednostavnosti* i *preglednosti* (jasnoći), nešto je što dobrim dijelom određuje njezin izvor, metode i ciljeve, a u tome smo uvijek umiješani osobno. Vratimo se na primjer dijaloškog oblika u filozofiji. Prigovori gospodina Smitha gospodinu Brownu imaju smisla, racionalni su, predstavljaju prihvatljive prigovore, kao i odgovori na pri-

govore, u svakom slučaju bolji su od prigovora poput „To ne vjerujem”, „Mrzim to”, „Zar većina to ne misli?”, ili „Ti si mi odvratani”. Ipak, ima svojstava argumenata koja nisu samo logička, kao što su stilska ljepota, preglednost, elegancija i sl.

- „Filozofski sustavi – ono što se dobije na ljepoti, gubi se na točnosti. Uspjesi filozofije sastoje se u djelima, a nikako u rezultatima. To je razlog više za viđenje filozofije kao lijepo umjetnosti.” [...] „Svako pitanje ili svaki problem koji nije konačno riješen djelovanjem jest jedan privid. Nema značnosti bez djelovanja. Filozofija je bitno osobna stvar, te prema tome nacionalna – ona je osobna ili je nema.” (P. Valery, *Filozofija*, 1989:206-8)

No *kritika* nije sama sebi svrhom. Ona sama je kritika nečega, a njezin je nastavak odgovor na kritiku, što pak vodi dijalogu, polilogu... a sve to skupa nazovimo *životom znanstvene zajednice*. Ona sama nije privatna idiosinkrazija pojedinih filozofa, ona je izraz mogućnosti, slobode, želje i dužnosti stručnjaka, spada među središnja svojstva samog znanstvenog *posla*. Kao takva, ona je i vrlo krhka, jer

- „[Dobra] kritika bez daljnjeg [dobro] balansira između samostalnog [svojevoljnog] i autonomnog mišljenja s jedne strane i žrtvovanja razuma [samovoljnom] autoritetu s druge strane. Dobra je strana prvog pristupa sloboda misli, a otegotna je okolnost breme isključive odgovornosti za slobodno počinjeno i nemogućnost podvođenja pod tezu o nedužnosti svih [ili pak pod tezu o samoproglášenom mučeništvu, P. Bruckner]. Dobra je strana drugog pristupa ljenčarenje u [djetinjastom] prepuštanju mudrosti autoriteta (ili „prihvaćenog znanstvenog gurua”), dok je nesretna okolnost nemogućnost suprotstavljanja istom čak i kada se stvari čine nadasve dvojbena.” (K. Krkač *Zašto ne dogmatizam?*, 2002:85, u uglatim zagradama su korekcije)

Ipak *kritika* je i na neki način uzaludna u vremenima kada se u filozofskom poslu više cijeni (i to su njezini neprijatelji):

- profesionalnost, strukovno zajedništvo i institucionalna pripadnost, nego *Sapere aude!* (kao da smo krivi, kao da se od nekoga štitimo, kao da želimo biti tolerirani)
- tehnička preciznost, *sacrificium intellectus*, nego sloboda, mašta i kreativnost (kao da smo liječnici, strojari, inženjeri ili zavarivači oplata tanke-
ra odgovorni za stotine tisuća života)

- i pravovjernost smjeru, školi i učiteljima nego prigovor, odgovor, zafrkancija i dosjetljivost (kao da smo članovi tajnog društva ili istraživači u skrivenom vladinom laboratoriju za SNUPI tj. „super napredna ultrafundamentalna pojmovna istraživanja”).

Da sažmemo, ovdje će se izlagati velik dio središnjih filozofskih disciplina (vidi tablicu u kojoj su svjetlija područja discipline koje se ovdje izlažu, a tamnija područja ona koja se ne izlažu, ali koja slušatelj kolegija svakako može samostalno obrađivati za početak kroz neki uvodni tekst dostupan na internetu).

		Teorijsko ili praktično područje	
		Teorijsko područje	Praktično područje
Tradicionalno ili novije područje	Tradicionalno područje	○ znanju / epistemologija	○ dobru / etika – moralna filozofija
		○ postojanju / ontologija	○ društvenom uređenju / o pravdi / politika (vidi dolje soc. fil.)
		○ svijetu / kozmologija	
		○ čovjeku / antropologija	○ lijepom (vidi dolje lijevo fil. umjetn.)
		○ vječnom / teologija / teodiceja	
	Novije područje (genitivne discipline)	Filozofija jezika	Ekoetika
		Filozofija znanosti	Bioetika
		Filozofija ekonomije	Socijalna etika
		Filozofija umjetnosti / estetika	Individualna etika
		Metaetika	Poslovna etika
		Filozofija uma	Filozofija kulture
		Filozofija biologije	Politička etika
		Filozofija fizike	Etika i pravo
		Filozofska logika	
Filozofija matematike	Filozofija tehnike		

Teme za eseje

1. Usporedi metode u društvenim znanostima (npr. ekonomiji ili sociologiji) i humanističkim znanostima (npr. filozofiji ili povijesti) (lit. „Povijest ekonomske teorije i metode”, MATE).
2. Usporedi ekonomiju i filozofiju s obzirom na predmet, metode i ciljeve (lit. D. Hausman „Philosophy of Economics”, internet, <http://www.stanford.plato.edu>).
3. Usporedi ciljeve ekonomije, prava i etike.
4. Usporedi pravila u područjima ekonomije i etike.
5. Odgovori na pitanje što je filozofija koristeći jedno od djela iz ponuđene literature.
6. Prikaži pet srodnih filozofskih pojmova prema nekom od rječnika iz ponuđene literature.
7. Prikaži što je filozofija za razne filozofe prema prvom poglavlju knjige „Filozofija” A. Anzenbachera.
8. Prikaži što je filozofija prema knjizi „Uvod u filozofsko mišljenje” J. Bochenskog.
9. Prikaži jednu temu ovog uvoda prema nekom drugom uvodu u kojem se ista nalazi (primjerice Warburton, Russell, vidi http://hr.wikipedia.org/wiki/Uvodi_u_filozofiju).

Literatura

Uvodi u filozofiju po smjerovima

- Adorno T. W. *Filozofska terminologija, Uvod u filozofiju* (kontinentalna škola)
- Bochenski J. *Uvod u filozofsko mišljenje* (kršćanska filozofija)
- Gilson E. *Uvod u kršćansku filozofiju* (kršćanska filozofija)
- Hankinson J. *Filozofija* (analitički pristup)
- Heidegger M. *Što je to filozofija* (kontinentalna filozofija)
- Nagel T. *Što sve to znači, Vrlo kratki uvod u filozofiju* (analitički pristup)
- Popper K. R. *Kako ja vidim filozofiju* (kritika Waismannovog teksta)
- Russell B. A. W. *Problemi filozofije* (analitički pristup)
- Strawson P. F. *Analiza i metafizika, Uvod u filozofiju* (analitički pristup)
- Waismann F. *Kako shvaćam filozofiju* (analitički pristup)
- Warburton N. *Filozofija, Uvod* (analitički pristup)
- Wittgenstein L. *Filozofijska istraživanja* (morfološki pristup, §§:89-133)
- Zimmermann S. *Uvod u filozofiju* (kršćanska filozofija)

Rječnici i priručnici (valja ih stalno koristiti, jedan takav dostupan je i na www.filozofija.org)

- Blackburn S. *The Oxford Dictionary of Philosophy*
- Bošnjak B. *Filozofija, Rječnik*
- Filipović V. (ur.) *Filozofijski rječnik*
- Grayling A. C. *Philosophy*, 1, 2
- Kunzmann P., F.-P. Burkard, F. Weidmann *Atlas filozofije*
- Mišić A. *Rječnik filozofskih pojmova*

Napomena

- Također nije loše zaviriti i u priručnike po disciplinama koje pod nazivom „A Companion to ...” (Epistemology, Metaphysics, Ethics, itd. izdaje nakladnička kuća Blackwell iz Oxforda), a također i u priručnike o pojedinim filozofima koje pod naslovom „The Cambridge Companion to...” (npr. Augustine, Plato, Hegel, itd. izdaje nakladnička kuća Cambridge University Press). Velika većina ovih i drugih priručnika, te cijelog niza međunarodnih filozofskih časopisa dostupna je u znanstvenoj knjižnici Juraj Habelić (na FFDI-u, Jordanovac 110, Zagreb).

Internetske stranice

OVE STRANICE, NAPOSE filozofija.org (pod rječnik pojmova), A ZATIM I OSTALE NAVEDENE (za detaljnija pojašnjenja) VALJA KORISTITI U SLUČAJU DA ČITATELJ NE POZNAJE POJAM KOJI SE RABI U TEKSTU.

- **filozofija.org** (na hrvatskom jeziku, napose zbog povijesti filozofije, filozofskog rječnika i članaka)
- **Internet Encyclopedia of Philosophy** (na engleskom jeziku, filozofski pojmovi i problemi)
- **Stanford Encyclopedia of Philosophy** (na engleskom jeziku, napose za filozofije pojedinih filozofa)

Navedene internetske stranice sadrže i „linkove” na glavne stranice mnogih filozofa na kojima se mogu naći izvorna djela i cijeli niz komentara istih.

Zahvale

Zahvaljujem svim autorima tekstova u ovom udžbeniku / zborniku radova, tj. Krešimiru Agbabi (apsolvent filozofije, Hrvatski studiji), Delfi Bartulović Baršnjak (apsolventica, FFDI), Stipi Buzaru, mag. fil., Jeleni Debeljak, mag. fil. (ZŠEM, studentica MBA studija na ZŠEM-u), Marku Firstu (apsolvent filozofije na Hrvatskim studijima, te vođa orkestra Zagrebačkog folklornog ansambla), Borni Jalšenjaku, mag. fil. (ZŠEM/FFDI), dr. sc. Tomislavu Janoviću (Sveučilište u Zadru), Josipu Lukinu dr. med., prof. fil. (doktorant na Hrvatskim studijima), doc. dr. Danielu Miščinu (MVPEI, FFDI), doc. dr. Damiru Mladiću (Dean of Admissions, Dubrovnik International University), mr. sc. Tomislavu Ogrinšaku (Agencija za odgoj i obrazovanje), dr. sc. Davoru Pećnjaku (Institut za filozofiju, Hrvatski studiji), Ivanu Spajiću, mag. fil. (MATE d.o.o., ZŠEM), Sandru Skansiju (student filozofije, Hrvatski studiji) i Mateju Sušniku (Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci). Zahvaljujem se i članovima uredničkog savjeta prof. dr. Ivanu Macanu (FFDI), prof. dr. Maji Martinović (ZŠEM) i prof. dr. Ivanu Šestaku (FFDI) za savjete s obzirom na opći smjer ovog udžbenika. Zahvaljujem se kolegi Štefu Buzaru (FFDI) Borni Jalšenjaku (ZŠEM/FFDI), Ivanu Spajiću (MATE, ZŠEM) i Damiru Mladiću (DIU) na pomoći oko uređenja knjige, napose na konstantnom čitanju i korekciji tekstova, usklađivanju terminologije i sastavljanju natuknica unakrsnog referiranja. Zahvaljujem se i gospođi Đurđici Čubranić, prof. iz Knjižnice Juraj Habelić, na uređivanju UDK klasifikacije članaka. Zahvaljujem se i anonimnim recenzentima svakog pojedinog teksta napose na njihovim korisnim opaskama, savjetima i preporukama. Također zahvaljujem i glavnom uredniku časopisa *Obnovljeni život* pateru Tadiji Milikiću na ustupanju prava na reprint moja dva teksta. Zahvaljujem gazdi Peri i uvijek susretljivom osoblju pivnice „Pinta” (www.pinta.hr) u kojoj su održani ključni radni sastanci autora teksto-va (ponekad ozbiljne rasprave, prepirke, a ponekad i teške svađe oko stvari u pitanju) prije početka pisanja i tijekom rada na tekstovima. Zahvaljujem i nakladniku MATE i ZŠEM-u na podršci tijekom sastavljanja ovog udžbenika. Zahvaljujući svima navedenima knjiga sadrži mnogo manje pogrešaka i nedosljednosti nego što bi ih inače imala, a ako istih i ima, neka idu na dušu uredniku (kontakt: kkrkac@zsem.hr).

Urednik